

Izvod iz knjige

Neizrecive istine

autor Pricilla B. Hayner

Zašto komisija za istinu

Osim utvrđivanja i saopštavanja istine, zvaničnim telima za istinu često je poveravan zadatak sa širokim rasponom. U nekoliko slučajeva ona su postala najistaknutije vladine inicijative koje se bave zločinima u prošlosti i središnja tačka iz koje se pokreću ostale mere za pozivanje na odgovornost, obeštećenje i programi reformi. Razlozi koje su iznosili u prilog osnivanju komisija za istinu razlikovali su se od zemlje do zemlje. Neke, na primer, naglašavaju nacionalno pomirenje i potrebu da se prošlost stavi *ad acta*; druge su je definisale kao korak u pravcu krivičnih gonjenja koja će uslediti; dok treće istragu o prošlosti smatraju načinom da se politika nove vlade distancira od prethodnog režima i da se naglasi novo razdoblje poštovanja prava.

Iako se predstavlja sa različitim stepenom naglaska, komisija za istinu može da ima neki ili sve od pet osnovnih ciljeva: da otkrije, rasvetli i zvanično prizna kršenja prava u prošlosti; da odgovori na posebne potrebe žrtava; da doprinese pravdi i odgovornosti; da u glavnim crtama izloži institucionalnu odgovornost i preporuči reforme; i da podstakne pomirenje i smanji sporenje oko prošlosti.

Rasvetliti i priznati istinu

Najneposredniji cilj komisije za istinu jeste zvanično utvrđivanje činjenica: da uspostavi tačnu dokumentaciju o prošlosti zemlje, razjasni problematična zbivanja i prekine sa ćutanjem o spornom i bolnom istorijskom razdoblju i njegovim poricanjem. Veliki broj razgovora sa žrtvama, što je tipično za ove komisije, omogućava da se podrobno opišu obrasci nasilja u jednom razdoblju i širom regija, čime se doslovno beleži skrivena istorija. Pojednost i širina informacija u izveštaju komisije za istinu obično su po vrsti i kvalitetu mnogo bolji od bilo

kakvog ranijeg istorijskog opisa, jer zemlji ostavljaju pisanu i dobro dokumentovanu građu o inače često osporavanim događajima. Osim što opisuju obuhvatne obrasce, neke komisije za istinu su odgonetnule više ključnih slučajeva, čak i imenovale počiniocima najtežih nerešenih zločina ili njihove intelektualne tvorce na visokim položajima. Zvanično i javno priznanje kršenja prava u prošlosti služi da se delotvorno prekine ćutanje o temi o kojoj bi se u protivnom moglo govoriti samo poluglasno, koja je dugo smatrana isuviše opasnom da bi bila predmet običnog razgovora, o kojoj se u štampi retko pošteno izveštavalo, i koja je svakako bila izvan okvira zvanične istorije predavane u školama. U stvari, izveštaj komisije za istinu zemlji vraća njenu istoriju i otvara je za javno kritičko razmatranje.

U nekim zemljama aktivisti za ljudska prava insistiraju da komisija za istinu ne pronalazi toliko novu istinu koliko podiže veo poricanja sa naširoko poznatih, ali neizgovaranih istina. Energično poricanje može naročito biti prisutno u onim zemljama gde je represivna vlada u sprovođenju svoje politike i očuvanju vlasti zavisila od aktivne ili pasivne podrške javnosti ili izvesnih sektora javnosti. Aktivisti protiv aparthejda u Južnoj Africi uporno tvrde kako je bilo nemoguće da ma koji Južnoafrikanac nije znao da su mučenje, ubijanje i druge tlačiteljske taktike protiv protivnika bili obična stvar pod režimom aparthejda; da su ljudi, osim ako nisu svesno odabrali da stave naočnjake da ne bi videli istinu, morali da znaju. Neki Južnoafrikanci stoga tvrde da je najvažniji doprinos komisije bio taj što je prosto otklonila mogućnost daljeg poricanja. Iako su bivše pristalice aparthejda u početku izražavale nevericu kada su na površinu počele da isplivavaju surove priče žrtava, sa nastavkom saslušanja pred komisijom, a naročito kada su pred govornicu počeli da izlaze vinovnici kako bi do

tačina opisali mučenje i ubijanja u koja su bili umešani, za svakoga je postalo nemoguće da pobija istinitost svedočenja. Kao što je rekao pisac Majki Ignjatijef: "Prošlost je argument i funkcija komisija za istinu, kao što je funkcija poštenih istoričara da jednostavno pročiste raspravu, da suze repertoar dopuštenih laži."¹

Međutim, u poređenju sa mnogim belcima, crne Južnoafrikance obično nisu mnogo iznenađivali dokazi o kršenjima prava koja su počinile državne snage: oni su lično bili žrtve i svedoci tih kršenja prava. Štaviše, u mnogim situacijama koje opravdavaju postojanje komisije za istinu u post-tranziciji, izmučeno stanovništvo može već imati dobru predstavu o tome šta se dešavalo i ko je bio odgovoran, a istrage samo potvrđuju rasprostranjena uverenja o događajima ili postupcima o kojima je reč. U nekim zemljama zverstva su se događala bilo uz otvoreno priznanje odgovornih strana (kao što su političke otmice ili javne najave o tome koje su grupe ili pojedinci meta) bilo tako što je uniformisano osoblje ostavljalo svedoke svojih nedela (kao u slučaju javnih otmica aktivista ili pokolja koje su činile oružane snage). Ovo osećanje žrtava koje već znaju istinu, pa stoga malo šta novo saznaju od komisije, pojačava nesrećna činjenica da je mali broj žrtava koji svedoče pred komisijama za istinu u stanju da sazna nešto novo o vlastitom slučaju. Zbog velikog broja uzetih iskaza, ograničenog vremena i sredstava, komisije za istinu mogu da preduzmu ozbiljnu istragu samo povodom vrlo malog broja slučajeva. Većina od više hiljada iskaza zabeležena je doslovno kako su ih izrekli svedoci i korišćena je za statističku analizu trendova, ali, nažalost, nikada nije dublje istraživana.

Za neke žrtve i preživele, stoga, komisija za istinu ne saopštava toliko novu istinu koliko zvanično priznaje istinu koju oni možda već uglavnom znaju. U postupku prikupljanja svedočenja i objavljivanja zvaničnog izveštaja, komisija nudi zvaničnu potvrdu dugo prećutkivanih činjenica. Predsednik može da iskoristi priliku zvaničnog prihvatanja komisijinog izveštaja da bi dao izjavu kojom se izvinjava u ime države. Kada je, na primer, predsednik Patrisio Ajlvín

predao javnosti čileanski izveštaj o istini, on je preko nacionalne televizije uputio porodicama žrtava dirljivu molbu za izvinjenje i oprostaj, što su preživeli često pominjali kao potresan trenutak nakon višegodišnjeg oglašivanja o njihove zahteve.² On je potom poslao po jedan primerak izveštaja porodicama svake od žrtava navedenih u izveštaju, uz pismo u kojem je naznačen broj strane na kojoj se pominje njihov slučaj.

Ova razlika između *saznanja* i *priznanja* koju su često zapažali posmatrači komisija za istinu, prvi put je jasno izrečena 1988. godine na jednoj od prvih većih konferencija o pravdi u tranziciji.³ "Priznanje podrazumeva da je država priznala svoja nedela i da su ona bila pogrešna", piše Arije Nejer, predsednik Instituta za otvoreno društvo i bivši izvršni direktor organizacije Human Rights Watch.⁴ Huan Mendes, ugledni advokat za ljudska prava, piše da "Saznanje koje je zvanično potvrđeno, te je tako postalo 'deo javne kognitivne scene' ... stiče neko tajanstveno svojstvo kojega u njemu nema kada je samo 'istina'. Zvanično priznanje bar počinje da zaceljuje rane."⁵

Zvanično priznanje može biti moćno upravo zato što je zvanično poricanje bilo toliko sveprisutno. Neki mere potrebu za zvaničnom istinom, te otuda i prikladnost komisije za istinu, stepenom u kojem je vlada pokušavala da prikrije pravu prirodu svog režima. Arije Nejer je tvrdio da potrebu traganja za istinom određuje to koliko su se zverstva prikriivala. "Presudni činilac biva da li je u vreme kada su prava kršena postojala praksa obmanjivanja? Izvesne vlade pokušavale su da sačuvaju međunarodni legitimitet a istovremeno su kršile prava - poput nekoliko latinoameričkih vlada u njihovim odnosima sa Sjedinjenim Državama." U nekim zemljama zločini su namerno činjeni tako da se mogu lako prikrivati: vojnici nose civilnu odeću i voze automobile bez tablica, ljudi nestaju bez traga. "U ovim zločinima sve je činjeno sa namerom da se mogu poreći. Kada u kršenjima prava obmanjivanje igra tako središnju ulogu, istina poprima mnogo veći značaj. Otkrivanje istine u takvim okolnostima pridaje izvestan stepen moći", objašnjava Nejer.⁶

1 Michael Ignatieff, "Articles of Faith," Index on Censorship 25, no. 5 (1996), str. 113.

2 "Discurso de S.E. el Presidente de la Republica, Don Patricio Aylwin Azocar, al dar a Conocer a la Ciudadania el Informe de la Comision de Verdad y Reconcitacion", 4. mart 1991; objavljen na engleskom jeziku kao "Statement by President Aylwin on the Report of the National Commission on Truth and Reconciliation" u Kritiz, Transitional Justice, 3. knjiga, str. 169-173.

3 Rezultat ove konferencije je knjiga *State Crimes: Punishment or Pardon*, Aspen Institute, New York, 1989. Profesoru Thomasu Nagelu sa Njujorškog univerziteta pripisuje se da je prvi artikulisao ovu razliku između saznanja i priznanja.

4 Aryeh Neier, *What Should Be Done about the Guilty?*, New York Review of Books, 1. februar 1990, str. 34.

5 Juan Mendez, prikaz pod naslovom *A Miracle, A Universe* koji je napisao Lawrence Weschler za New York Law School Journal of Human Rights 8 (1991), str. 8.

6 Aryeh Neier u telefonskom razgovoru sa autorkom 31. jula 1996.

Nestanak neke osobe je najrazmetljiviji oblik zverstva uz obmanjivanje, sa očiglednom namerom da se laže, prikriva i prećuti. Ali, nisu nestanci jedini koji mogu ostati skriveni; čak i veliki pokolji ostajali su neobjašnjeni u nekim zemljama, a zvanično i energično su poricani čak i kada su postojali važni dokazi o suprotnom. Stotine pokolja odigrale su se u gvatemalskim brdima početkom osamdesetih godina za vreme vojne kampanje za uništenje naoružanih gerilaca i njihovih pristalica. Međutim, ljudi sa strane bili su sprečeni da uđu na te teritorije, što je onemogućilo da se vest o pokoljima probije napolje. Ni mnogi od onih koji su preživeli zverstva nisu znali da se slični pokolji dešavaju i drugde: budući da ih je vojska sprečavala da odlaze u susedna sela, obično udaljena nekoliko sati hoda, mnogi su zaključili da je na meti bilo samo njihovo selo.

Ali, čak i onim slučajevima kada se čini da se događaji valjano beleže u vreme dešavanja, osnovne činjenice i dalje mogu kasnije biti strasno osporavane, ponekad čak i namerno pogrešno predstavljane kako bi poslužile političkim ciljevima. Uprkos neposrednom izveštavanju o bosanskom ratu, u Bosni postoje tri protivurečne verzije zvanične istine o tome šta se stvarno događalo u tom ratu, svaku verziju predaju u raznim školama u raznim zajednicama - muslimanskoj, hrvatskoj ili srpskoj - čime se osnažuju osnovna konfliktna pitanja iz kojih u budućnosti lako može buknuti nasilje. Bosanci su 1998. godine počeli da razmišljaju o komisiji za istinu kako bi se ustanovilo jedno usaglašeno i valjano dokumentovano istorijsko objašnjenje.

Odgovoriti na potrebe i interese žrtava

Osnovna razlika između suđenja i komisija za istinu jeste u prirodi i stepenu njihove pažnje prema žrtvama. Prva i glavna funkcija sudskog sistema jeste da istraži određena dela okrivljenih počinilaca. Za vreme suđenja žrtve se pozivaju da svedoče samo ukoliko je to neophodno da bi se potkrepile određene tvrdnje o slučaju, što obično obuhvata veoma uzan niz događaja koji čine zločin koji se goni. Obično se vrlo mali broj žrtava poziva da svedoči, a njihovo svedočenje će verovatno u sudu neposredno, a možda čak i agresivno pobijati advokati odbrane. (U nekim slučajevima žrtve mogu i da odigraju kritičnu ulogu jer će aktivno doprineti da se parnica u nastavku odvija povoljno po optužbu.)

Za razliku od toga, većina komisija za istinu planirana je tako da u središtu pažnje prvenstveno budu žrtve. Iako komisije mogu da istražuju umešanost nekih počinilaca u kršenja prava i mogu da dobiju kritične informacije jer se obraćaju okrivljenim počinocima i drugim licima

iz represivnog sistema, one mnogo vremena i pažnje posvećuju žrtvama. Obično uzimaju iskaze od širokog niza svedoka, žrtava i preživelih, a sve te priče razmatraju kada analiziraju i opisuju širi obrazac događanja. Time što slušaju priče žrtava, i možda održavaju javne pretrese i objavljuju izveštaje u kojim se opisuje široki repertoar doživljenih patnji, komisije žrtvama uspešno omogućuju da se oglase u javnosti i da njihova patnja dopre do svesti šire javnosti. Kako su odmicali pretresi pred južnoafričkom komisijom tako su, na primer, terapeuti koji su radili sa osobama koje su preživele mučenje uočavali da u javnosti vidno raste razumevanje za žrtve i priznavanje njihovih potreba. Na neke žrtve i preživele ovaj proces može delovati kao katarza ili isceljenje.

Komisije mogu poslužiti potrebama žrtava na druge načine: neke pomažu u koncipiranju programa obeštećenja za žrtve ili porodice ubijenih u političkom nasilju, a u nekoliko slučajeva spiskovi žrtava koje je sastavila komisija za istinu služe kao spiskovi korisnika kada se donese program obeštećenja.

I konačno, na vrlo praktičnom nivou, mnogi članovi porodica nestalih očajnički žele da se zvanično ustanovi pravni status njihovog najbližeg. Mnoga građanska pitanja ne mogu biti rešena bez umrlice - kao što su izvršenje testamenta ili pristup novcu koji je na bankovnom računu nestalog. U Sri Lanki, Argentini i drugde ovi veoma praktični razlozi znatno su uvećavali patnju preživelih. U Argentini država je izumela novi pravni status *prinudno nestalog*, koji je funkcionalno bio ravan umrlici, a omogućio je da se građanska pitanja rešavaju a da se osoba ne oglašava za umrlu. Taj status bio je primenjen na sve koji su obuhvaćeni dokumentacijom komisije za istinu.

Doprineti pravdi i odgovornosti

Umesto da istisne ili zameni pravdu u sudovima, komisija ponekad može da doprinese da se vinovnici pozovu na odgovornost. Mnoge komisije dostavljaju svoje dosijee organima tužilaštva, a tamo gde sudski sistem funkcioniše, dovoljno dokaza i dovoljno političke volje može da rezultira suđenjima. Neke komisije navele su imena prestupnika i tako su ih bar moralno kaznile. Neke su preporučile druge sankcije koje bi se mogle sprovesti bez suđenja, kao što su uklanjanje prekršitelja prava sa mesta u službi bezbednosti na kojima bi i dalje mogli da čine zlo.

IZLOŽITI U OSNOVNIM CRTAMA INSTIRUCIONALNU ODGOVORNOST I PREPORUČITI REFORME

Osim što se bave ulogom pojedinih vinovnika, komisije za istinu su u povoljnom položaju da procene odgovornost

ustanova za obimna kršenja prava i da u osnovnim crtama izlože slabosti institucionalnih struktura ili postojećih zakona koje bi trebalo izmeniti da bi se sprečilo ponavljanje zloupotreba u budućnosti. Moguće je da bi komisija mogla da pomogne da se spreče buduća kršenja prava tako što bi jednostavno objavila tačnu dokumentaciju o njihovim kršenjima u prošlosti, u nadi da će obaveštenije građanstvo prepoznati svaki znak povratka na represivnu vladavinu i da će tome pružiti otpor. Međutim, budući mir i uljudno ponašanje, po svojoj prilici, više će zavisi od promene ustanova u kojima su se takva kršenja prava dešavala, policije i vojske, kao i ustanova odgovornih za sprečavanje kršenja prava i kažnjavanje prestupnika, dakle sudstva. Komisije za istinu su u jedinstvenom položaju da mogu da preuzmu ovaj zadatak ocene i pripreme propisa, stoga što svoje zaključke i preporuke mogu da zasnivaju na pažljivom proučavanju dokumentacije, a da istovremeno postoje kao nezavisna ustanova odvojena od sistema koji su predmet ispitivanja. Obično ne postoji nijedno drugo državno telo koje je u stanju da, na primer, kritički razmatra dotadašnji rad i nedostatke sudskog sistema. Na kraju, primena reformi koje preporučiti komisija za istinu zavisi od interesa i političke volje onih koji su na vlasti. Preporuke većine komisija nisu bile obavezne, mada su korisne jer daju putokaz za promene i stvaranje punktova preko kojih će civilno društvo ili međunarodna zajednica vršiti pritisak tražeći reforme.

Podsticati pomirenje i smanjivati trvenja proistekla iz nasilja u prošlosti

Banalna je istina da budućnost zavisi od prošlosti: čovek mora da se suoči sa nasleđem grozota iz prošlosti ili neće postojati temelj na kojem bi se gradilo novo društvo. Sakrij svoje grehe, i oni će isplivati kasnije. Strpaj ružnu prošlost u neki budžak, a ona će iz njega ispasti u najnezgodnijem trenutku. Pokušaj da učutkaš aveti prošlosti, pa će te one večno opsedati - uz opasnost da se društvo otvori za cikluse nasilja, gneva, bola i osvete. Ukoliko se neposredno suočimo sa starim sukobima, pretpostavlja se, manja je verovatnoća da će oni u budućnosti izbiti u vidu teškog nasilja ili političkog sukoba. Svakako, rešavanje nesporazuma i raščišćavanje

latentnih sukoba mogu pomoći da se smanje napetosti. Ipak, u nekim okolnostima, usred osetljive tranzicije, kazivanje istine može i da pojača trvenja, naročito ukoliko se ta istina odnosi na krivicu moćnih ličnosti ili na oružane snage koje se ne kaju zbog zločina činjenih u velikim razmerama. Vlada može, što je razumljivo, u tu arenu stupiti sa velikom obazrivošću.⁷

Razmišljajući na sličan način, kao što je prethodno primećeno, mnogi zagovornici traganja za istinom tvrde da će opraštanje i pomirenje proisteći iz obelodanjivanja potpune istine. Kako žrtve mogu da oprostite ako ne znaju *kome* da oprostite i *šta je to* što treba da im oprostite? Cilj pomirenja toliko se tesno povezivao sa nekim od ranijih komisija za istinu da mnogi površni posmatrači pretpostavljaju kako je pomirenje sastavni deo, ili čak prvenstvena svrha zbog koje se osniva komisija za istinu, što nije uvek tačno.

I najzad, osim ovih specifičnih razloga za preduzimanje traganja za istinom, neki posmatrači tvrde da pronalaženje i obnarodovanje istine o kršenjima prava u prošlosti predstavlja obavezu države, utvrđenu međunarodnim pravom, kao i da sve žrtve, prežive-li ili, pak, društvo kao celina imaju inherentno *pravo na istinu*. Međunarodno pravo o ljudskim pravima obavezuje države da u većini slučajeva istraže i kazne teške prekršioce ljudskih prava; a ta obaveza, po tvrđenju advokata za ljudska prava, podrazumeva i inherentno pravo građanstva da sazna rezultate tih istraga. Frenk La Ri iz Centra za pravnu akciju za ljudska prava u Gvatemali i Ričard Karver, bivši pripadnik organizacije *Član 19* u Londonu, spadaju u prve osobe koje su 1993. godine javno izrazile ovo pravo na istinu. Karver je pisao: "*Član 19* smatra da doista postoji 'pravo da se sazna istina' koje je sadržano u pravu da se 'traži, dobije i saopšti informacija' zajemčenom Članom 19 Opšte deklaracije o ljudskim pravima." On takođe citira slično "pravo da se dobije informacija" iz Afričke povelje o pravima ljudi i naroda.⁸ Borci za ljudska prava takođe ukazuju na presudu Interameričkog suda za ljudska prava donetu u parnici Velaskesa Rodrigesa 1988. godine u kojoj je zaključeno da država ima dužnost da istraži sudbinu nestalog i da rodbini saopšti informacije.⁹

⁷ U stvari, do danas nijedna komisija za istinu nije imala kao ishod nasilje niti ga je prouzrokovala. Pitanjem veze između traganja za istinom i rešavanja sukoba, uključujući mogućnost da komisija za istinu podstakne dalje nasilje, opširnije se bavila Priscilla B. Hayner, „Past Truths, Present Dangers: The Role of Official Truth Seeking in Conflict Resolution and Prevention” u Paul C. Stern i Daniel Oruckman, urednici, *International Conflict Resolution After the Cold War*, National Academy Press, VWashington, D.C., izlazi 2000.

⁸ Article 19, “Malawi’s Past: The Right to Truth”, *Censorship News* 29 (1993), str. 3

⁹ Vidi, na primer, Juan Mendez, “Accountability for Past Abuses”, *Human Rights Quarterly* 19 (1997), str. 255-282, koji se odlučno zalaže za pravo na istinu.